

Фінанси, облік та аналіз господарської діяльності

УДК 323.325.338.43

Д. І. Дема

к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

ЗАЛУЧЕННЯ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СИСТЕМУ ОПОДАТКУВАННЯ УКРАЇНИ

Розглянуто важливість особистих селянських господарств у виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, зокрема картоплі, овочів, фруктів, винограду, молока. Вказано на необхідність залучення особистих селянських господарств в організований ринок сільськогосподарської продукції, що надасть можливість цій категорії підприємств брати участь у програмах державної підтримки розвитку бізнесу на селі. Значну увагу приділено розгляду питання оподаткування особистих селянських господарств та встановлено, що наразі ці підприємства сплачують податки на землю, майно, транспортний податок, єдиний податок, податок з доходів фізичних осіб. Вказується на необхідність спрощення механізму реєстрації особистих селянських господарств шляхом створення фермерського господарства та розширення державної підтримки розвитку особистих селянських господарств, що, у свою чергу, сприятиме розширенню бази оподаткування цих господарств.

Ключові слова: особисті селянські господарства, сільськогосподарська продукція, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, податки, ринок, державна допомога.

Постановка проблеми

З реформуванням колективних сільськогосподарських підприємств зростає роль особистих селянських господарств як виробників аграрної продукції не лише для себе (сім'ї), а також і на ринок. Це пояснення слід шукати у збільшенні земельної площі особистих селянських господарств. Так, якщо за часів Радянського Союзу площа присадибних ділянок не перевищувала 0,25–0,5 га, то нині після одержання у власність земельних часток (паїв) вона перевищує кілька гектарів. Більшість особистих селянських господарств наразі забезпечують себе продукцією рослинництва і тваринництва, а надлишки реалізують на ринках як самостійно, так і через посередників. Для більшості сільських сімей особисте селянське господарство є основним джерелом їх доходів. Разом з тим, ці господарства не мають офіційного статусу виробника сільськогосподарської продукції, оскільки не є юридичними особами. Виходячи з цього, в багатьох випадках, особисті селянські господарства залишаються поза межами програм державної підтримки, мають проблеми при отриманні кредитів. З іншої сторони,

виробляючи значні обсяги сільськогосподарської продукції, яку реалізують через посередників, вони зменшують свої доходи та не сприяють надходженням податків до бюджетів сільських громад. Вирішенням проблем, пов'язаних з реєстрацією господарської діяльності та спрощенням механізму залучення особистих селянських господарств в організований ринок сільськогосподарської продукції, сприятиме розвитку малого підприємництва на селі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У сучасній економічній науці проблемам розвитку та функціонуванню особистих селянських господарств надається значна увага. Багато науковців розглядають особисті селянські господарства з точки зору зростаючої їх ролі у виробництві трудомістких видів сільськогосподарської продукції, зокрема картоплі, овочів, баштанних культур, плодів і ягід, винограду, молока, окремих видів м'ясної продукції та їх місця на ринку аграрної продукції. Зокрема, це праці Кириленка І. Г., Івченко В. Є., Демянчука В. В. [3], Пасхавера Б. Й. [7], Лупенка Ю. О., Саблука П. Т., Месель-Веселяка В. Я., Федорова М. М. [5]. Питання залучення особистих селянських господарств у сільськогосподарську кооперацію, особливо в обслуговуючі кооперативи, досліджують Малік М. Й., Забуранна Л. В. [6], Липчук В. В., Коробка С. В. [4], Березівський П. С., Войничка Л. Й. [1]. Водночас, питання, пов'язані з оподаткування особистих селянських господарств як специфічної і важливої форми малого підприємництва на селі, не знайшли поки що свого відображення в дослідженнях, що вказує на необхідність їх проведення.

Мета, завдання та методика досліджень

Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування стану та перспектив залучення особистих селянських господарств в організований ринок сільськогосподарської продукції та систему оподаткування України. Відповідно до поставленої мети у процесі дослідження вирішувалися такі завдання: за допомогою аналізу виробництва сільськогосподарської продукції вказати місце особистих селянських господарств у формуванні ринку аграрної продукції; визначити перелік податків, які сплачують особисті селянські господарства; обґрунтувати необхідність включення особистих селянських господарств в організований ринок аграрної продукції, що розширить їх участь у програмах державної підтримки. Об'єктом дослідження є процес залучення особистих селянських господарств у систему оподаткування України.

У процесі дослідження використовувався абстрактно-логічний метод – при визначенні місця і ролі особистих селянських господарств у виробництві валової продукції сільського господарства та можливого збільшення податкових надходжень від їх підприємницької діяльності; метод аналогії – при визначенні механізму оподаткування доходів особистих селянських господарств.

Результати досліджень

Досліджуючи оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, слід особливу увагу звернути на особисті селянські господарства, які не мають офіційного статусу виробника сільськогосподарської продукції, а неофіційно є такими [2]. Їх значення як виробника сільськогосподарської продукції значно зросло після реформування колгоспно-радгоспної системи господарювання. У результаті земельної реформи земельні наділи сільських домогосподарств зросли з 0,25–0,5 до 1,0 і більше гектара. Наразі у сільській місцевості налічується 5 млн домогосподарств із середнім розміром трохи більше 1 гектара та збільшується кількість домогосподарств, землекористування яких перевищує 5 або навіть 10 гектарів [7 с. 8]. Особисті селянські господарства слід віднести до специфічної організаційно-правової форми господарської діяльності. За часів Радянського Союзу їх значення у виробництві сільськогосподарської продукції применшувалося, оскільки основними виробниками цієї продукції були радгоспи і колгоспи – підприємства, відповідно, державної і колективної форм власності. Місце особистих селянських господарств як приватної форми власності було відведено для забезпечення сільськогосподарською продукцією мешканців особистих домогосподарств. Після реформування державної і колективної форм власності на селі та перетворення їх у приватну значення особистих господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції значно зросло, але поки що ці господарства перебувають за межами правового поля, оскільки не мають статусу підприємницької структури. Хоча в економічній літературі достатньо уваги приділено дослідженню ролі та місця цих господарств для аграрного сектора економіки України.

Господарства населення займають важливе місце у виробництві сільськогосподарської продукції України (табл. 1).

Таблиця 1. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства, %

Показники	1990 р.	1995 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Продукція сільського господарства	29,6	45,9	59,5	51,7	48,2	49,3	46,0
Продукція рослинництва	18,9	36,5	51,4	46,4	43,3	45,0	41,4
Зернові культури	2,8	8,1	24,3	24,2	22,1	21,9	21,2
Цукрові буряки	0,0	2,6	21,5	7,9	8,5	8,7	15,6
Соняшник	2,4	4,4	21,2	17,5	15,9	15,0	14,5

Картопля	71,4	95,8	98,8	97,4	96,9	96,7	97,0
----------	------	------	------	------	------	------	------

Закінчення таблиці 1

1	2	3	4	5	6	7	8
Овочі	26,9	72,7	89,3	88,1	84,3	85,7	88,3
Плоди та ягоди	53,6	83,6	88,2	83,6	84,2	81,6	80,7
Виноград	20,5	26,5	41,8	36,3	35,4	35,8	33,2
Продукція тваринництва	40,8	58,9	73,8	61,2	59,4	58,2	56,5
М'ясо (у забійній вазі)	28,9	51,7	63,2	44,9	43,3	42,5	39,7
Молоко	24,0	45,3	81,2	80,3	79,7	77,7	77,5
Яйця	37,8	55,6	50,5	39,9	37,2	37,3	37,6
Вовна	11,2	30,1	78,3	83,1	83,3	85,1	86,6

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України [9, с. 126].

Дані таблиці 1 показують, що частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства (всі категорії господарств) в 2013 році становила 46% проти 29,6% у 1990 році. Частка таких видів продукції, як картопля складає 97%, овочі – 88,3%, плоди та ягоди – 80,7%, молоко – 77,5%. Починаючи з 2000 року, ця частка має тенденцію до зменшення, що можна вважати позитивним явищем, оскільки продукція, вироблена сільськогосподарськими підприємствами має вищу якість та товарність.

Вищенаведене показує, що, незважаючи на відсутність державного регулювання щодо діяльності особистих селянських господарств, включаючи механізм оподаткування, вони залишаються важливим виробником сільськогосподарської продукції, а їх ринком – неорганізований ринок. Враховуючи негативні тенденції на ринку праці, ріст інфляційних процесів, зниження доходів значної кількості населення, неорганізований, а фактично тіньовий ринок сільськогосподарської продукції особистих селянських господарств має постійно зростаючий сегмент її споживачів (покупців). У результаті цього бюджети, особливо місцевий, втрачають значні податкові надходження, втрачають при цьому також і господарства населення через неможливість одержання державної фінансової підтримки, зокрема через механізм відшкодування податку на додану вартість, дотації. Постає запитання: де вихід? На нашу думку, на державному рівні слід врегулювати питання щодо включення особистих селянських господарств в організований ринок виробників сільськогосподарської продукції. Звичайно, найкращий шлях – це надання їм статусу сімейного фермерського господарства, з обов'язковою реєстрацією в ЄДРПОУ. Інший шлях – це реєстрація своєї діяльності в якості фізичної особи – підприємця. Зі сторони держави необхідно надавати державну підтримку за

виробництво сільськогосподарської продукції конкретному виробникові при наявності документів, що документально підтверджують реалізацію цієї продукції. У цьому випадку, господарства населення можуть потрапити у податкове поле податків на додану вартість, прибуток, доходи фізичних осіб. Звичайно, на першому етапі виникає багато проблемних питань, але через державне регулювання можливе їх вирішення. Сприятим цьому буде також вхід українського виробника у європейський ринок сільськогосподарської продукції, де особлива увага звертається на безпечність харчових продуктів. Це зобов'язує вироблену в особистих господарствах населення сільськогосподарську продукцію реалізовувати на території України також відповідно до цих вимог. Розширення діяльності обслуговуючих і збутових сільськогосподарських кооперативів і участь в їх створенні власників особистих селянських господарств – найкращий шлях залучення цієї категорії господарств до організованого ринку сільськогосподарської продукції та вирішення багатьох проблемних питань їх діяльності. Держава не повинна стояти у стороні, а через механізм державної підтримки надавати допомогу на придбання холодильників, обладнання для переробки та зберігання сільськогосподарської продукції, будівництво складських приміщень. Таким чином можливий вихід значної кількості сільськогосподарської продукції, виробленої в особистих господарствах, з тіні та залучення особистих селянських господарств у податкове поле України.

Платниками яких податків наразі є особисті господарства населення? Враховуючи, що ці господарства не внесені в реєстр суб'єктів підприємницької діяльності, більшість податків на них не поширюється, тобто вони не є платниками податків, пов'язаних з господарською діяльністю. Разом з тим, дія деяких податків на особисті господарства населення поширюється. Зокрема, власники особистих господарств є платниками місцевих податків, таких, як податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки та плати за землю. Це з точки зору теорії. З практичної сторони, результати фактичних надходжень від цих податків незначні. Вони втрачають значимість через пільги. Зокрема, платниками податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є власники житлової та нежитлової нерухомостей, а об'єктом оподаткування є житлові будинки або квартири та будівлі і споруди. Нині для власників особистих господарств, які мають житлові будинки, застосовується пільга в розмірі 120 квадратних метрів. Відмітимо, що переважна більшість житлових будинків мають розмір будинку менше цієї площі. З іншої сторони, якщо власник особистого селянського господарства є офіційним (зареєстрованим) виробником сільськогосподарської продукції, в цьому випадку його будівлі і споруди, призначені для використання безпосередньо у сільськогосподарській діяльності, не є об'єктом оподаткування цим податком. Аналогічну дію має земельний податок, об'єктом оподаткування якого є земельні ділянки та земельні частки (паї), що перебувають у власності чи користуванні домогосподарств. Разом з

тим, наявність пільг щодо сплати цього податку, зокрема звільнення від сплати земельного податку пенсіонерів (за віком) та інших категорій фізичних осіб, значно зменшує надходження коштів до місцевих бюджетів. До цього ж, надається пільга фізичним особам – підприємцям-власникам особистих селянських господарств на земельні ділянки, зайняті молодими садами, ягідниками, виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, та пільга на земельні ділянки розміром до 2 га для ведення особистого селянського господарства.

Таким чином, для залучення особистих селянських господарств у податкові відносини, необхідно вирішити питання їх обов'язкової державної реєстрації та надання їм статусу сімейних ферм. З іншої сторони, слід посилити інформаційну роботу щодо участі особистих селянських господарств у створенні сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Це дозволить вивести з неорганізованого (тіньового) ринку значну кількість виробленої в особистих селянських господарствах населення сільськогосподарської продукції, а їх власникам брати участь у програмах державної підтримки. Правове визначення та забезпечення ведення бізнесу особистими селянськими господарствами розширить об'єкти оподаткування та сприятиме росту податкових надходжень до бюджетів.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Отже, особисті селянські господарства на сучасному етапі розвитку аграрного сектора економіки відіграють важливу роль у вирішенні кількох важливих завдань. Зокрема, залишається високою їх доля у виробництві як окремих трудомістких видів сільськогосподарської продукції, так і в цілому валової продукції сільського господарства. З іншої сторони, через механізм самозайнятості особисті селянські господарства зменшують рівень безробіття у сільській місцевості та є важливим, а в багатьох випадках – єдиним джерелом доходів сім'ї.

Відсутність важелів щодо включення особистих селянських господарств в організований ринок сільськогосподарської продукції розширює формування тіньового ринку аграрної продукції та практично лише можливість участі цих підприємств в окремих програмах державної підтримки, зменшує як їх доходи, так і доходи бюджетів місцевих громад.

Актуальними є подальші дослідження щодо законодавчого врегулювання включення особистих селянських господарств до малих форм підприємницької діяльності на селі та розширення їх участі у сільськогосподарських обслуговуючих кооперативах і пошуку шляхів збільшення бази оподаткування.

Література

1. Березівський П. С. Розвиток кооперації як механізму забезпечення стійкості молочного скотарства особистих селянських господарств /

П. С. Березівський, Л. Й. Войнич. – Наукові і практичні аспекти сільської кооперації. – Львів, Ліга-Прес, 2013. – 258 с.

2. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року, №742-IV [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>

3. Кириленко І. Г. Структурні реформи в аграрному секторі економіки // І. Г. Кириленко, В. Є. Івченко, В. В. Демянчук. – Економіка АПК. – 2015. – №9. – С.15–29.

4. Липчук В. В. Розвиток малого підприємництва в сільському господарстві: моногр. / В. В. Липчук, С. В. Коробка. – Львів: Вид-во «Сполом», 2011. – 228 с.

5. Лупенко Ю. О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України // Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров. – Економіка АПК. – 2014. – №7. – С.26–38.

6. Малік М. Й. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях // М. Й. Малік, Л. В. Забуранна. – Економіка АПК. – 2015. – №8. – С.5–14.

7. Пасхавер Б. Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку/ Б. Й. Пасхавер// Економіка АПК. – 2015. – № 9. – С.5–15.

8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

9. Статистичний щорічник України за 2013 рік [Електронний ресурс]: library.oseu.edu.ua/files/StatSchorichnyk_Ukrainy_2013.pdf